

TURİZM UYDU HESAPLARI

Kamil UNUR * - Orhan İÇÖZ *

* Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü
kamil.unur@deu.edu.tr - orhan.icoz@deu.edu.tr

ÖZ

Çalışmanın amacı; Dünya Turizm Örgütü, Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi, Birleşmiş Milletler vb. gibi bir çok uluslararası kuruluş tarafından ortaklaşa geliştirilen ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir çok ülkede kullanılan Turizm Uydu Hesapları (Uydu Hesaplama Yöntemi -UHY) adlı yöntemin tartışılması ve tanıtılmasıdır. Uydu Hesaplama Yöntemi esas olarak arz ve talep yaklaşımından oluşmakla birlikte, yöntemin arz yaklaşımı çalışma kapsamı dışında bırakılarak yalnızca talep yaklaşımı incelenmektedir. Çalışma kapsamında öncelikle, yöntemin tarihsel gelişimine değinilmekte ve kısaca "Ulusal Hesaplar Sistemi 1993" ele alınmaktadır. Daha sonra UHY'nin ne olduğu, yöntemin talep yaklaşımının ziyaretçi ve ziyaretçi harcamalarına bakış açısı ve yöntemin sorun olarak gördüğü özel durumlardan bazıları incelenmektedir. Çalışmanın sonunda da, yöntemin genel değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu çalışmada konu ile ilgili kaynakların incelenerek tartışılması (litaratür taraması) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma da UHY'nin kullanılmasının yaygınlaşmasıyla turizm gelirlerinin hesaplanmasının standartlaşmasına katkıda bulunacağı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar sözcükler: **Ulusal hesaplar, Uydu hesaplama yöntemi, ziyaretçi, Ziyaretçi tüketimi**

GİRİŞ

Turizm, çok değişik amaçlarla, olağan çevreleri dışına çıkan bireyler açısından ele alındığında bu olayın oldukça uzun bir geçmişinin olduğu söylenebilir. Ancak, oldukça küçük ve ayrıcalıklı bir azınlığın katılabildiği bu faaliyet, uzun yıllar boyunca ziyaret edilen ülkeler ve bölgeler açısından kayda değer bir ekonomik etkiye sahip olmamıştır. Bu nedenle de, turizmle ilgili konularda yapılan araştırmalar ve tutulan istatistikler oldukça kısıtlı ve turizmin ekonomik etkilerini ve sonuçlarını incelemekten uzak kalmıştır.

Özellikle II Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik gelişmeler sonucu, turizm giderek kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Turizmin kitlesel özellik kazanması günümüze kadar artarak devam etmiş ve gelecekte de artarak devam etmesi öngörülmektedir. Kitlesel

nitelik kazanan turizmin yarattığı bu ekonomik etkiler, dünyadaki bir çok ülke ve bölge için önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bu gelişmeler, kamu ve özel sektörü turizmin sosyo-kültürel ve çevresel etkilerinin yanı sıra ekonomik etkilerinin de ölçümüne ve değerlendirilmesine yöneltmektedir. Bu ekonomik etkileri ölçmek içinde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Ancak, turizmin etkilerinin araştırıldığı her yerde aynı verilerin ve aynı yöntemin kullanılmaması; bir taraftan turizmin yarattığı bu ekonomik etkilerin doğru ölçülememesine neden olurken; diğer taraftan da, ortaya çıkan sonuçlar değişik ülkeler ve bölgeler arasındaki karşılaştırmaların tam ve doğru olarak yapılamamasına neden olmaktadır. Bu ölçümlerin olabildiğince tam ve doğru bir şekilde yapılabilmesi için var olan istatistiksel bilgilerin yetersiz kalması ve standart bir ölçüm yönteminin kullanılmaması, son yıllarda dünya genelinde öncelikle gerekli istatistiksel bilgilerin toplanması ve bu konuda belirli standartların oluşturulması ve ortak bir ölçüm yönteminin kullanılmasına yönelik çabaların giderek artmasına neden olmaktadır. Bu çabaların en son örneklerinden birisi de çeşitli uluslar arası kuruluşlar tarafından tüm ülkeler için önerilen uydu hesaplama yöntemidir.

UYDU HESAPLAMA YÖNTEMİ* (SATELLITE ACCOUNT)

Çeşitli ülkeler tarafından yapılan değişik ulusal hesaplarda turizm, çevre, sosyal koruma ve araştırma/geliştirme gibi alanların yarattığı ekonomik etkiler değişik nedenlerden dolayı açık ve net olarak ortaya konamamaktadır. Bu nedenle, bu alanların yarattığı ekonomik etkilerin ulusal hesaplardan ayrı, ancak uyumlu bir şekilde hesaplanması amacıyla “uydu hesaplama yöntemi” önerilmiştir.

Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) ve Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi (DTSK) tarafından Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (EİKÖ) ile Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde turizmin yarattığı ekonomik etkilerin ölçülmesi için Birleşmiş Milletler (BM) tarafından da kabul edilen ve geliştirilen turizm uydu hesaplama yöntemi (UHY); turizmin ekonomiye katkısını belirlemek için turizmin yarattığı ekonomik etkilerin hem talep hem de arz yönüyle hesaplanmasını öngörmektedir. Yöntem, daha sonra arz ve talep yaklaşımı ile elde edilen rakamların uyumlulaştırılmasını öngörmektedir. UHY kısaca, “ulusal hesaplarla uyumlu olacak bir şekilde turizmin yarattığı ekonomik etkileri arz ve talep yaklaşımıyla ölçmeye çalışan bütünleşik bir yöntem” olarak tanımlanabilir. Yöntemi ayrıntılı olarak incelemeden önce ve daha anlaşılır kılınması amacıyla, yöntemin tarihsel geçmişini ve ulusal hesapları kısaca incelemek gerekmektedir.

---

* Literatürde “uydu hesapları” olarak geçen bu yöntem bu çalışmada “uydu hesaplama yöntemi” olarak adlandırılmaktadır.

Yöntemin Tarihsel Gelişimi

Günümüzde DTÖ ve DTSK gibi bir çok organizasyon ile Kanada, ABD, Meksika, Yeni Zelanda, Avusturya, Danimarka ve Türkiye gibi bir çok ülke uluslararası turizmin ülke ekonomisine katkısını hesaplamak için kendi uydu hesaplama yöntemini geliştirmektedir. Genel olarak turizmin ülke ekonomisine katkısını belirlemek için ulusal hesaplar sisteminin (UHS -The National System of Accounts) yeniden düzenlenmesi şeklinde tanımlanabilecek uydu hesaplama yöntemi, (www.msu.edu/course/prr/840/econimpact/methods.htm) ilk olarak 1960'larda Fransa tarafından konut sektörü için kullanılmıştır (Carson ve Grimm, 1991). Uydu hesaplama yönteminden 1983 yılında DTÖ, turizmi diğer sektörlerle karşılaştırma yapmaya elverişli, kapsayıcı ve bütün bir sistem olarak söz etmiştir (Smith ve Wilton, 1997). Daha sonra İsveç, 1985 yılında yalnızca turizmin arz yönüyle ilgili ve turizm ağırlıklı endüstrilerin çıktılarını ölçmeye yönelik bir turizm uydu hesaplama yöntemi geliştirmiştir. Ancak, bu konuda en kapsamlı çalışma, Kanada tarafından yapılmıştır. 1984 -1994 arasında turizm endüstrisi için kapsamlı bir uydu hesaplama yöntemi geliştiren Kanada, bu çalışmaların sonuçlarını 1994 yılında "The Tourism Satellite Account" adıyla yayınlamıştır (Meis ve Lapierre, 1995).

Değişik ülkelerin yanı sıra BM, DTÖ, DTSK ve EİKÖ gibi değişik uluslararası kuruluşlar da uydu hesaplama yöntemi üzerinde çalışmakta ve bu konuda belirli standartlar geliştirmektedirler. EİKÖ turizm komitesi 1980 llerde gelişmiş ülkelerde turizmin ekonomik etkilerinin ortaya konması amacıyla, turizm ekonomik hesapları (tourism economics accounts) adı altında bir yöntemin geliştirilmesi teşvik edilmiş ve bu yöntem bugün uydu hesaplama yöntemine dönüşmüştür (Frechtling, 1999). Ayrıca EİKÖ turizm komitesi, 1997 yılında üyelerine uydu hesaplama yönteminin kullanılmasını önermiştir (Eurostat, vd., 2001).

DTÖ ve Kanada Hükümeti tarafından, 1991 yılında Kanada'nın Ottawa kentinde, seyahat ve turizm istatistikleri konusunda bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferans, turizm olgusunu ve ekonomik etkilerini bütünüyle kapsayan, güvenilir ve tutarlı ölçüler ortaya konması amacıyla 90 ülkeden 200'den fazla delegeyi bir araya getirmiştir. Tartışmalar sonucunda, ülkelerin analitik temele dayanan turizm verileri için yeni bir hesaplama yöntemine istekli oldukları belirlenmiştir. Bu tespit doğrultusunda, yeterli veriye sahip olup aynı zamanda turizmin etkileri konusunda fazla bilgiye gereksinim duyan ülkelerin uydu hesaplama yöntemini kullanabileceği şeklinde bir karar alınmıştır. 1993 yılında BM, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ve benzeri uluslararası kuruluşlar tarafından 1968'den beri kullanılan ulusal hesaplar sistemi (UHS68) yerine uydu hesaplama yönteminin temelini oluşturan yeni bir ulusal hesaplar sistemi (UHS93) benimsenmiştir (Edmunds, 1999).

BM ve DTÖ tarafından, 1994 yılında, görüş birliğine varılan turizmle ilgili belirli tanımlar bir rapor halinde yayınlanmıştır (Frechtling, 1999). Daha sonra DTÖ, turizm uydu hesaplama yönteminin kavramsal çerçevesini belirlemek üzere çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalar 1995 yılından 1998 yılına kadar sürmüştür. 1998 yılında Meksika’da toplanan Dünya Turizm Örgütü Yönlendirme Komitesi (steering committee), Dünya Turizm Örgütü Sekreteryası tarafından temel olarak kabul edilmesi gereken turizm uydu hesaplama yönteminin kavramsal çerçevesini ortaya koymuştur (WTO, 1999).

Çalışmada, kavramsal çerçevenin ortaya konma gerekçesi, şu şekilde anlatılmaktadır (WTO 1998);

“Turizm istatistikleri, uzun yıllar boyunca turist sayıları, turistlerin; kalış süreleri, sosyo-ekonomik özellikleri, uyrukları, ziyaret amaçları vb. gibi bilgiler ile konaklama işletmelerinin doluluk oranları, kapasiteleri ve benzeri verilerle sınırlı kalmıştır. Ancak, gerek yerel/bölgesel gerekse ülkesel düzeyde ekonomik politikaları belirleyen insanlar, turizm olgusunun ekonomiye katkıları konusunda daha çok veriye gereksinim duymaktadırlar. Dolayısıyla, turizm olgusunun talep ve arz yönünü dikkate alan ve bunları yatırım, istihdam, gelir, ödemeler dengesi vb. gibi verilerle ilişkilendiren ve bu bilgileri bir şekilde ülkenin ulusal hesaplar sistemi gibi ülke ekonomisinin temel göstergelerine yerleştiren daha kapsamlı bir ölçüm yöntemi oluşturulmasına yönelik çabalar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde teşvik edilmeye başlanmıştır. Ancak, turizm konusunda herkesin üzerinde anlaştığı tanımların olmaması, yerli halkın turistik işletmelerde yaptığı harcamalarla turistlerin yaptığı harcamalar konusundaki bulanıklıklar nedeniyle, öncelikle turizm konusundaki kavram ve tanımların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.”

Bu gerekçelerle ortaya konan kavramsal çerçeve aynı zamanda dünyada turizm konusunda belirli standartlar oluşturmayı, oluşturulan standartla ölçülen turizm değerleri arasında anlamlı ve geçerli karşılaştırmalar yapmayı da amaçlamaktadır. Bütün dünyada turizmin etkilerini ölçmede ortak bir yöntemin kullanılması ve bu yöntemle temel oluşturacak tanım ve kavramların herkes tarafından kabul gören tanım ve kavramlar olması da bölgeler ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmesini olanaklı kılacaktır. Dolayısıyla, bu sayede değişik ülkelerin farklı miktarlarda kişi başına turist harcamasına sahip olmaları kafalarda soru işaretlerine neden olmayacaktır. Karşılaştırmalı rakamları görenler bu rakamların aynı kavramsal çerçeve üzerine oturtulmuş aynı yöntemle elde edildiğinden bu rakamları değişik yerlerde rahatça kullanabileceklerdir.

DTÖ, EİKÖ ve Eurostat tarafından 1999 yılında uydu hesaplama yönteminin yöntemsel çerçevesinin oluşturulması amacıyla ortak bir çalışma gurubu oluşturulmuştur. Bu grup DTÖ tarafından önceden hazırlanmış olan ve “Taslak Uydu hesaplama Yöntemi: Yöntemsel Kaynakları” adı verilen çalışma üzerinde değişiklikler ve düzeltmeler yapmıştır (Eurostat vd., 2001). 2001 yılında AB, EİKÖ, DTÖ ve BM tarafından yayınlanan “Uydu hesaplama Yöntemi: Önerilen Yöntemsel Çerçeve” adlı çalışma yöntemin temelini oluşturmaktadır. Bu temel çalışmadan sonra söz konusu kuruluşlar üyelerini uydu hesaplama yöntemi konusunda teşvik etmeye başlamışlardır.

Ulusal Hesaplar Sistemi 93 (UHS93)

Turizm uydu hesaplama yöntemi gelişim sürecine devam etmeden önce, ulusal hesaplar sisteminin gelişimine kısaca bakmakta yarar vardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra dünya genelinde makro ekonomik kavramlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Önceleri bir çok ekonomist toplulaştırılmış bir kaç ekonomik değişkenle yetinirken, günümüzde istatistiksel analizlerde daha ayrıntılı ekonomik verilere gereksinim duyulmaktadır. Bu bilgilerin derlenmesi ise, ancak daha ayrıntılı istatistiksel verilerin toplanması ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla, bugünkü ulusal hesaplar sistemi Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) hesaplanmasından öte birbiriyle ilişkili birçok ekonomik değişkenden oluşan karmaşık bir sistemdir.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalar sonucu 1993 yılında “1993 Ulusal Hesaplar Sistemi” yayınlanmıştır. Sistemin amacı, son yıllarda ortaya çıkan ekonomiyle ilgili kavram ve tanımları ele alarak çeşitli kurum ve kuruluşların yayınlarında gözlemlenen bu kavramların tanımları ve kapsamaları arasındaki farklılığı ortadan kaldırmaktır. Ayrıca, sistem “Ulusal Hesaplar Sistemi1968”e oranla daha ayrıntılı ve kapsamlı sınıflandırmalar ve tablolar geliştirmiştir.

UHS DİE'nin (2002; XXXIV) “1993 Ulusal Hesaplar Sistemi” adlı çeviri yayınında “uluslararası alanda kabul görmüş kavramlar, tanımlar, sınıflandırmalar ve muhasebe kurallarının bir seti üzerine kurulu olarak, makro ekonomik hesapların, bilançoların ve tabloların, anlamlı, tutarlı ve bütünleşmiş bir setinden oluşmaktadır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Dadley Jakson'a (2000; 3) göre; “sistemin temel amacı, bir ekonominin bütünüyle kayıt altına alınmasıdır.” Dolayısıyla, UHS tüm ekonomik verilerin derlenip sunulabildiği hesaplama çatısıdır. Bu çatı ekonomik verilerin analiz edilmesi, karar verme ve politika belirlemek amacıyla geniş bir çerçeve içerisinde derlenip sunulmasını sağlamaktadır. Sistemde yer alan hesaplarda ekonominin kurallarına ve çalışma sisteminin algılanışına göre çok fazla ayrıntılı bilgi yoğunlaştırılmış biçiminde kendilerini göstermektedir. Ayrıca, hesaplar bir ekonomi içerisinde yer alan karmaşık ekonomik faaliyetler ve değişik

ekonomik unsurlar arasındaki ekonomik ilişkiler konusunda daha kapsamlı ve ayrıntılı kayıtlar da sağlamaktadır.

Bu bağlamda, UHS93 küresel sınıflamalar çerçevesinde temel makro ekonomik analiz gerekliliklerini karşılayacak şekilde, bir ekonomide ekonomik işlem yapan tüm tarafları tanımlamakta ve bu tarafların yaptığı bütün ekonomik işlemleri kayıt altına almaktadır (WTO, 1997). “Sistem, belirli bir zaman aralığında yer alan ekonomik faaliyetin farklı tiplerine bağlanmış, birbiriyle ilişkili akım hesaplarının, bireysel ekonomik birimler, yani sistemdeki adıyla kurumsal birimlerin ve sektörler tarafından dönem başı ve sonunda tutulan aktif ve pasiflerin stoklarının değerlerini kaydeden bilançolarla birlikte bir düzen etrafında tesis edilmiştir” (DİE, 2002; 1). Uydu hesaplama yönteminin temeli olarak kabul edilebilecek UHS93, turizm gibi belirli bir ekonomik faaliyete ilişkin işlevsel bir uydu hesaplama yöntemi yapılandırmasına yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. UHS93’ün katkıları konusunda DTÖ danışmanı olan Marion Pinot Libreros (2002) şu saptamaları yapmaktadır:

- ◆ Her şeyden önce UHS93, turizm uydu hesaplama yöntemi için turizmin ilgi alanına girsin ya da girmesin bütün ekonomik ürünler ve faaliyetler hakkında tutarlı bilgiler veren bir referans kaynağıdır.
- ◆ UHS93 turizm için en önemli değişkenlerden biri olan turistik tüketime açıklık getirmektedir.

UHS93’e (WTO, 2000) göre, ziyaretçi toplam en son (nihai) tüketim harcaması, nakit ve nakit dışı unsurlardan oluşmaktadır. Nakitle yapılan harcama ziyaretçinin çalışma, transfer, gibi çeşitli yollarla elde ettiği kendi nakit kaynaklarından yaptığı harcamalardır. Nakit dışı harcama ise, diğer kurumsal birimlerden doğrudan alınan valiz, uçak bileti vb. gibi hediye vb. harcamalardır.

UHY tarafından UHS93’te yer alan üretim ve tüketimle ilgili tanım ve sınırlar temel olarak kabul edilmektedir. Çünkü, UHY’nin çıkış gerekçelerinden birisi de ulusal hesaplarda turizmin hakkıyla yer almasıdır. Bu nedenle, UHS93 ile uyumlu olabilmek için tanım ve sınıflamalarda mümkün olan her yerde UHS93 temel alınmaktadır.

Uydu Hesaplama Yöntemi

Uydu hesapları merkezi çatıda, yani ulusal hesaplarda net olarak görünmeyen ya da gizli kalan alanlara ait hesapları daha net ve görülebilir kılmayı ve bu alanları derinliğine tanımlamayı amaçlamaktadır. Turizm bu amaç için iyi bir örnektir. Çünkü, ulusal hesaplarda turizme ilişkin üretim ve tüketim faaliyetleri ile ürünler ayrıntılı olarak görünmemektedir. Bu nedenle, turizmin ulusal ekonomideki yerinin ayrıntılı ve daha doğru olarak saptanabilmesi için ayrı bir çatı hazırlamak gerekmektedir. Bu ayrı çatı merkezi çatıyla, yani ulusal hesaplar sistemiyle uyumlu olmalıdır. Ancak, gerektiğinde ulusal hesaplardaki üretim ve tüketim sınırları genişletilebilmelidir. Bu yeni çatı,

hem merkezi çatının bir parçasıdır hem de ayrı bir çatıdır. Bu nedenle “Merkezi çatıyla bütünleşmiş bu özel yapılar uydu hesapları olarak isimlendirilmektedir” (DİE, 2002; 75).

DTÖ’ ne (1999) göre; UHY temel olarak bir ekonomideki mal ve hizmetlerin arz ve talebi arasında oluşan genel dengeye dayanmaktadır. Yani yöntem, turizmle ilgili olabilecek tüm mal ve hizmetlere olan talebi bütün unsurlarıyla ayrıntılı olarak analiz etmek ve bu mal ve hizmet taleplerinin karşılanması sırasında arzın nasıl işlediğini gözlemlemek düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. Bu nedenle, turizmin ekonomik etkilerinin uydu hesaplama yöntemiyle ölçümü talep ve arz olmak üzere iki ayaklıdır. Bir diğer anlatımla, yöntem, arz ve talep yaklaşımlarından oluşmaktadır. Ancak, turizmin ağırlıklı olarak talep yönlü bir sektör olması nedeniyle diğer sektörlerden farklı olması, UHY’nin arz yaklaşımının net olarak ortaya konamaması ve bu konudaki çabaların sürüyor olması ayrıca arz yaklaşımının ayrı bir çalışma konusu olması gibi nedenlerle bu çalışmada yalnızca yöntemin talep yaklaşımı ele alınmaktadır.

Talep Yaklaşımı İle UHY

Turizmi talep yönüyle ele alıp inceleyebilmek için öncelikle, turizm talebi ile ilgili kavramların tanımlarının yapılması gerekmektedir. Nitekim, yukarıda kısaca tarihçesi verilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, uluslararası kuruluşlar tarafından öncelikle turizm konusundaki tanımlar ve kavramlar istatistiksel amaçlarla ele alınarak standartlaştırılmak istenmiştir. Tanım ve kavramların standartlaştırılmaya çalışılmasının temel nedeni, herhangi bir kavramdan herkesin aynı şeyi anlaması ve bu kavram üzerine oturtulan ölçme işlemi sonucu elde edilen değerlerin herkese aynı şeyi ifade etmesidir denilebilir.

Talep Yaklaşımı Açısından Ziyaretçi

Turizm, talep açısından ele alındığında, ilk akla gelen ziyaretçilerdir. Ancak, turizm talebi ekonomik açıdan ele alındığında bu ziyaretçilerin yaptıkları harcamalar akla gelmektedir. Bu nedenle, Eurostat vd. (2001, 23) “talep yaklaşımının temelini ziyaretçi harcamaları oluşturmaktadır” demektedir. Ancak, yaklaşımın temeli olan ziyaretçi harcamaları konusunda belirli standartlar oluşturabilmek ve bu harcamaların doğru olarak ölçülebilmesi için öncelikle ziyaretçinin kim olduğuna, yani kimlerin ziyaretçi kapsamına girip kimlerin girmediğinin net olarak belirlenmesi gerekmektedir.

DTÖ (1999) tarafından, yukarıda belirtilen gerekçelerle oluşturulan ve yayınlanan “Tourism Satellite Account: The Conceptual Framework” adlı kavramsal çerçeveyi belirleyen ve Eurostat vd. (2001) tarafından yayınlanan “Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework” adlı

yayınlarında yer alan ve DİE (2002) tarafından da kabul edilen turizm, ziyaretçi, uluslararası ziyaretçi, yerli ziyaretçi ve olağan çevre tanımları* aşağıda ayrı ayrı ele alınarak UHY'nin ziyaretçi ve ziyaretçi harcaması (talep yaklaşımı açısından turizm harcaması) yani talep yaklaşımı anlatılmaktadır.

Bu yaklaşımda kullanılan anlamı ile turizm; “zevk, eğlence, iş ve ziyaret edilen yerden karşılığını alacağı bir faaliyet dışında diğer amaçlarla, bir yıldan daha az bir süreyle olağan çevresinden başka bir yere seyahat eden ve konaklayan kişilerin yaptıkları tüm faaliyetlerdir” (Eurostat vd., 2001; 13).

Tanımda, turizm olayı seyahat eden insanların yaptıkları tüm faaliyetler olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi seyahat eden insanların faaliyetleri çok çeşitli olduğundan bu faaliyetlerin etkileri de çok çeşitli olmaktadır. Bir diğer anlatımla, turizm çok değişik açılardan ele alınıp incelenebilecek bir olgudur. Ancak, uydu hesaplama yöntemi turizmin ekonomik etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, tanımdaki faaliyetlerden kişilerin tüketim faaliyetlerini anlamak ve turizm kişilerin faaliyetleri olarak tanımlandığı için de bunların kim olduklarını açıklamak gerekir.

Aynı yaklaşıma göre ziyaretçi; “12 aydan daha kısa bir süre için olağan çevresinden başka bir yere seyahat eden ve ziyaret edilen yerden karşılığını alacağı bir faaliyette bulunmak dışında amacı olan kişidir” (WTO, 1999; 14). Ziyaretçi kavramı uluslararası ve yerli ziyaretçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca, ziyaretçi kavramı günübirlikçi ve turist olarak ikiye ayrılmakta ve klasik bilinen tanımları verilmektedir. Ancak, UHY açısından kişinin turist ya da günübirlikçi değil ziyaretçi olup olmaması önem kazanmaktadır. Çünkü, UHY olağan çevresi dışına seyahat eden kişilerin turist ya da günübirlikçi olup olmamasına bakmaksızın gittikleri bölgede yaptıkları harcamaları ve bu harcamaların yarattığı ekonomik etkilerin ölçülmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, yöntem ziyaretçileri amaçlarına göre de sınıflandırmamakta, bu sınıflama ülkelere bırakılmaktadır.

Ziyaretçi olabilmenin temel gereklerinden biri, olağan çevrenin dışına çıkmaktır. Ancak, olağan çevre amaçlara göre farklılıklar gösterdiğinden sınırlarının çizilmesi

kolay değildir. Örneğin, nüfus istatistiklerinde ikamet edilen yer olağan çevre olarak kabul edilirken, turizmde genel olarak kişinin günlük rutin yaşamını sürdürdüğü coğrafi sınırlar olağan çevre olarak kabul edilmektedir. DTÖ'nün “Turizm İstatistikleri Konusunda Öneriler” adlı çalışmasında (Eurostat vd., 2001; 14) kişinin olağan çevresi, “kişinin ev, iş, eğitim ve sıklıkla ziyaret edilen yerler ile ilgili çevresinden oluşmaktadır” şeklinde tanımlanmaktadır.

Olağan çevrenin daha doğru belirlenebilmesi için, tanımda açık olarak beliren sıklık ve açık olmayan uzaklık kavramlarına açıklık getirmek

-
- Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. World Tourism Organization, (1999). *Tourism Satellite Account (TSA) The Conceptual Framework*, Madrid, WTO.

gerekmektedir. UHY, bir yerin rutin olarak ziyaret edilmesi durumunda o yer çok uzak olsa bile ve bir yer yaşanılan yere çok yakın olduğu halde hiç ziyaret edilmese bile kişinin olağan çevresi olarak kabul etmektedir (Eurostat, 2001). Bu konuda DTÖ (1999, 15)“ulusal istatistik kurumları olağan çevrenin sınırlarını seyahat edilen uzaklık, ziyaret sıklığı, evden uzakta geçirilen süre, yerel bölgenin resmi sınırları ya da diğer yönetim bölgeleri şeklinde belirleyebilirler” demektedir.

DTÖ’ nün bu önerisinden hareketle kimi ülkelerin istatistik kurumları çeşitli mesafeler belirlemişlerdir. Örneğin, bu mesafeler ABD tarafından 50 mil, Kanada tarafından 40 mil ve Avusturalya tarafından ise 40 km olarak belirlenmiştir (<http://www.who.ufl.edu/rpt/faculty/thapa/tournds.htm>). Ancak, DİE (2002, X) böyle bir mesafe belirlememiştir ve olağan çevreyi şöyle tanımlamıştır. “Olağan çevre kişinin, boş zaman ve eğlence dışında günlük, rutin yaşamını sürdürdüğü sınırlar olarak tanımlanabilir. Bazıları için bu çevre yaşadıkları yerden bir kaç blok ötesini kapsarken, bazıları için geniş bir alanı içerebilir.” Bu tanımdan olağan çevre dışına çıkmış olma koşulu, yani ziyaretçi sayılabilmek için bir ziyaret sıklığı ve ziyaret edilen bölgede geçirilen zaman konusunda bir çıkarım yapma olasılığı yok gibi görünmektedir. Uzaklık konusunda “bir kaç blok ve geniş bir alan” demekle beraber net bir uzaklık ölçüsü vermemekte ve olağan çevrenin kişiden kişiye değişiklik göstereceğini belirtmektedir. Buradan hareketle olağan çevre konusunda DİE’nin sınırlar çizmediği ileri sürülebilir. Bu nedenle, DİE’nin olağan çevrenin sınırlarını il, ilçe, belde, mahalle ve köy şeklinde yönetim bölgeleri sınırları olarak kabul ettiğini varsaymak olasıdır. Burada il ve ilçelerde kendi içerisinde alt olağan çevrelere bölünebilir. Örneğin, İzmir öncelikle il merkezi (Büyük şehir) ve uzak ilçeler şeklinde, il merkezi merkez ilçeler şeklinde, uzak ilçeler kendi içerisinde belde ve köyler şeklinde olağan çevrelere ayrılabilir. Bu örneği daha somutlaştıracak olursak olağan çevresi Selçuk olan bir kişi, Selçuk’un Şirince Köyüne gittiğinde Şirince için ziyaretçi sayılabilir ya da olağan çevresi Konak ilçesi olan bir kişi gezmek amacıyla Karşıyaka ilçesine giderse Karşıyaka için ziyaretçi sayılabilir ya da olağan çevresi İzmir Büyük Şehir Belediyesi sınırları olan bir kişi Çeşme’ye gittiğinde bu kişi Çeşme için ziyaretçi sayılabilir. Örneğin somutlanması mahallelere kadar indirilebilir. Ancak, olağan çevrenin bu denli küçük birimlere ayrılması yalnızca o küçük birimlere yönelik bir ekonomik etki analizi yapılmak istendiğinde ya da o küçük birimlerin diğer küçük birimlerden ziyaretçi çekerek ekonomik hayatı canlandırmak istediklerinde anlamlı olabilir. Buca’ya yapılacak bir büyük alışveriş merkezi, spor kompleksi, çeşitli rekreasyon alanları vb., İzmir’in diğer merkez ilçelerinden ziyaretçi çekeceği ve bu ziyaretçilerin de Buca’nın ekonomik hayatının canlanmasına katkıda bulunacağı için Buca ilçesi yerel yönetimi böyle bir alış-veriş merkezi, spor kompleksi, çeşitli rekreasyon alanlarının yapımını destekleyecek hatta, kendisi bile üstlenebilecektir. Buca Gölet ve çevresi bu sava iyi bir örnektir. Bu örnekten hareketle, küçük olağan çevre

ayrımının küçük olağan çevre yönetimleri açısından anlamlı olduğu söylenebilir. Küçük olağan çevre yönetimleri için anlamlı olan olağan çevre anlayışı DİE için anlamlı olamaz. Çünkü, DİE ülkenin bütünündeki ziyaretçi hareketlerini ve bu hareketlerin yarattığı ekonomik etkileri ölçmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla DİE açısından olağan çevre, öncelikle il sınırları daha sonra il merkezi, uzak ilçe sınırlarıdır denebilir. Bu varsayım UHY'nin yaşanılan yere yakın yerlerin hiç ziyaret edilmemesi durumunda bile olağan çevreden sayılacağı yaklaşımı ile de uyumludur.

Ziyaretçi harcamalarının doğru belirlenmesi için ziyaretçilerin doğru belirlenmesi ilkesinden hareketle, UHY'nin kimi ziyaretçi olarak kabul ettiğini kimleri bu tanımın dışında bıraktığını belirtmek gerekmektedir.

“Uydu hesaplama Yöntemi: Önerilen Yöntemsel Çerçeve” (Eurostat, 2001) kitabına göre kimin ziyaretçi sayılıp sayılmadığı aşağıda verilmektedir;

- *Yerleşmek amacıyla olağan çevresinden bir başka yere giden kişiler, gittikleri bölgede bir yıl boyunca yerleşmemiş olsalar bile ziyaretçi sayılmazlar Çünkü, gittikleri yeni yer bu kişilerin yeni olağan çevresi olarak kabul edilmektedir.*
- *Her gün yaşadıkları olağan çevrenin dışına işe gidip gelenler, iş yerinin de olağan çevreden kabul edilmesi nedeniyle ziyaretçi sayılmazlar.*
- *Gittikleri yerde bir yıldan fazla kalan kişiler ziyaretçi olarak kabul edilmezler.*
- *Yurt dışında eğitim gören ve ekonomik olarak ailelerine bağımlı olan öğrenciler, olağan çevrelerinin dışında bir yılı aşan süreyle tedavi görenler ve cezaevinde yatanlar ziyaretçi sayılmazlar. Ancak bu kişileri ziyarete gelenler ziyaretçi sayılırlar.*
- *Olağan çevre dışında olan ikinci konutlara gidip orada kalanlar ziyaretçi sayılmaktadır.*
- *Yaz kursu, yaz kampı, kısa süreli tedavi vb. gibi kısa süreli kurslar ve kalışlar turizm faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetleri gerçekleştirenler de ziyaretçi olarak kabul edilmektedir.*
- *İş seyahatine çıkanlar ödemenin nereden yapıldığına ve seyahatin nasıl yapıldığına bağlı olarak ziyaretçi sayılırlar ya da sayılmazlar.*
- *Diplomatlar ve yabancı ülkelerdeki askeri üslerde görevli personel ve onlarla birlikte orada bulunan kişiler (aile ve yakın çevre) ziyaretçi sayılmamaktadır. Ancak, bunlar buldukları ülke içinde seyahat ederlerse ziyaretçi sayılmaktadırlar. Yine bu insanlar geçici süreyle kendi ülkelerine geldiklerinde ziyaretçi sayılmazlar.*

Yöntemin temeli olan ziyaretçi harcamalarının belirlenmesinde ilk adım olan kimin ziyaretçi olarak kabul edilip edilmediği konusunda ortaya konan ayrımlarda eleştirilecek kimi çelişkiler ve karanlık noktalar göze çarpmaktadır. Bu noktalar şunlardır:

- ◆ Yöntem, bir taraftan yurt dışına eğitim amaçlı giden öğrencilerin ziyaretçi olmadıklarını söylemekte, diğer taraftan da kısa süreli kurslara katılan kişileri ziyaretçi olarak kabul etmektedir. Buradan kısa süreli kurslara katılan kişiler öğrenci de olsa ziyaretçi olarak kabul edilmektedir sonucu çıkmaktadır. Bu nedenle örgün eğitimlerine olağan çevreleri dışında devam edenleri ziyaretçi değil ancak örgün eğitim dışında kısa süreli ve eğitim amaçlı olarak olağan çevre dışına çıkanları gidilen yerde ziyaretçi olarak kabul etmek gerekmektedir. Ancak, yöntem hem örgün eğitime devam eden, hem de bir eğitim yılı için değişim programları çerçevesinde farklı bir okula giden öğrencilerin ziyaretçi sayılıp sayılmaması konusuna açıklık getirmemektedir. Bununla birlikte, turizmin ekonomik açıdan çıkış noktasının A bölgesinden B bölgesine bir para transferi olması ilkesine göre bunların da ziyaretçi sayılması gereklidir.
- ◆ UHY’nde iş seyahatine çıkan insanların ziyaretçi sayılıp sayılmamaları için, iş seyahatine çıkana ödemenin ziyaret edilen yerden yapılıp yapılmadığına ve bu iş seyahatlerinin rutin olup olmamasına bakmak gerekmektedir. Yani, eğer ödeme ziyaret edilen yerde yapılıyorsa ve ziyaretler rutine, iş seyahatine çıkan kişi ziyaretçi sayılmamaktadır. Bu ayrımın uygulamada net olarak yapılabilmesi oldukça zordur. Nitekim bu nedenle, DİE iş seyahatine çıkan herkesi ziyaretçi olarak kabul etmektedir.
- ◆ Elçilik topraklarının elçinin temsil ettiği ülke toprağı olduğundan hareketle, elçilik personeli ve personelin elçilikte bulunan yakın çevresi buldukları ülkede yabancı ziyaretçi sayılmamaktadır. Ancak, bu insanlar buldukları ülke içinde seyahat ettiklerinde ziyaretçi sayılmaktadırlar. Aynı kural yabancı üslerde görevli askeri personel içinde geçerlidir. Ancak, söz konusu insanların özellikle Türkiye gibi iç turizm istatistiklerinin çok yetersiz olduğu ülkelerde ülke içinde seyahat edip etmediklerini belirlemek oldukça zor görünmektedir.

Yukarıdaki saptamalardan sonra, UHY’nin kimin ziyaretçi sayılıp kimin sayılmayacağı konusunda henüz eksikleri olan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, bu saptamalardan yola çıkarak turizm istatistiklerinin doğru olarak tutulmasının çok zor olduğu ve bu nedenle de, önerilen hiç bir yöntemin turizmin ekonomik etkilerini net olarak saptayamadığı söylenebilir. Ancak, turizm istatistiklerinin doğru olarak tutulması konusundaki çabalar sürmektedir.

Bir başka yaklaşımla yöntemin ziyaretçi tanımlaması konusundaki eksiklikleri, yöntemi uygulayacak ülkelere belirli bir esneklik kazandırıyor gibi görünmektedir. DİE’nin iş seyahati için ülkeye gelen herkesi ziyaretçi

olarak kabul etmesi bu esneklik görüntüsüne örnek olarak verilebilir. Fakat, özellikle kimin ziyaretçi olup-olmadığı gibi temel konularda ülkelere esneklik sağlanması standartlaşmayı baştan engelleyecektir. Bu nedenle, bu gibi temel konulardaki eksikliklerin ülkeler açısından esneklik olarak kabul edilmesi pek olası görünmemektedir. Ancak, yöntemin ziyaretçileri amaçlarına göre sınıflandırma işini de ülkelere bırakması gibi konular yöntemin önemli bir esnekliği olarak kabul edilebilir.

Talep Yaklaşımı Açısından Ziyaretçi Harcamaları

Yöntem, ziyaretçinin kim olup olmadığını belirlendikten sonra, hangi harcamaların ziyaretçi harcaması (turizm harcaması) olup olmadığını belirlemektedir. Ziyaretçi harcamalarını ayrıntılı olarak anlatmadan önce, bu harcamalara temel oluşturacak kimi kavramlara açıklık getirmek, yani tüketim, ara tüketim, en son tüketim, harcama ve ziyaretçi harcaması gibi kimi kavramları tanımlamak gerekmektedir. Bu kavramlar (ziyaretçi harcaması hariç) UHS93 te (OECD, 2000; 10, 26, 18) aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

Tüketim: “Kurumsal birimlerin ve bireylerin mal ve hizmetleri kullanıp bitirme faaliyetidir.” Tüketim ara tüketim ve en son tüketim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Ara Tüketim: “Muhasebe döneminde girdilerin üretim sürecinde kullanılıp bitirilmesi faaliyetidir.” Bir başka deyişle, üretim sürecinde girdi olarak kullanılan mal ve hizmetlerin değeridir. Ara tüketime duran değerler sabit sermaye tüketimi olarak kaydedilmekte ve değerli mallara yapılan harcamalar dahil edilmemektedir.

En Son Tüketim: “Bireyler, hane halkı, devlet birimleri ve hane halkına hizmet veren kar amacı olmayan kurumların bireysel ya da toplu istek ve gereksinimlerini tatmin etmek için mal ve hizmetlerin kurumsal birim tarafından satın alınıp alınmadığına bakılmaksızın kullanılıp bitirilmesi faaliyetidir.”

Ziyaretçi Tüketimi: “Seyahat öncesinde, süresinde ve sonrasında ziyaretçi tarafından ya da ziyaretçi adına yapılan toplam tüketim harcamalarıdır.” Bu harcamalar şekil 1’de görülmektedir. Ziyaretçi tüketimi kavramı gerek DTÖ (1999, 19) gerekse DİE (2002, X) tarafından turizm harcaması olarak adlandırılmakta ve “turizm harcaması ziyaretçinin seyahati boyunca yapmış olduğu toplam tüketim harcaması veya ziyaretçi adına yapılan harcamalardır” şeklinde tanımlanmaktadır. Burada turizm harcaması ile ziyaretçinin turizm harcaması anlatılmak istenmektedir. Çünkü, DTÖ (2000) daha sonraki yayınlarında ziyaretçi harcaması ile turizm harcamasını birlikte kullanmaktadır. Bu yayınlarda ziyaretçi harcaması genellikle bireysel harcama anlamında, turizm harcaması ise bireysel harcamaların toplamı anlamında kullanılmakla beraber DTÖ (200, 68) “bu belgede turizm harcaması ve

ziyaretçi harcaması aynı anlamda kullanılmaktadır” demektedir. Bu nedenlerle ziyaretçi ve turizm harcaması kavramları bu çalışmada da aynı anlamlarda kullanılacaktır.

Turizm harcaması yalnızca ziyaretçinin yaptığı nakit tüketim harcamalarından değil aynı zamanda UHS93’de yer alan hane halkı gerçek en son tüketimi anlayışı ile uyumlu olan tüm nakit ve nakit dışı tüketim harcamalarından oluşmaktadır. Ancak, bu harcamalar içerisinde en önemli harcama kalemi nakitle yapılan ziyaretçi harcamalarıdır.

Ziyaretçi harcamaları üç değişik zamanda gerçekleşmektedir. Ziyaretçilerin yaptıkları harcamaların ziyaretçi harcaması sayılması değişik zamanlarda değişik koşullara bağlıdır. Bu koşullar şunlardır (Eurostat vd., 2001):

- ◆ *Seyahat Boyunca: UHS93 tarafından hane halkı gerçek en son tüketim olarak kabul edilen ürün olması koşuluyla tüm mal ve hizmet tüketimi ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilmektedir. Bu mal ve hizmetlere:*
  - *Ticari amaçla alınan dayanıklı tüketim malları hariç tüm dayanıklı tüketim malları,*
  - *İş seyahati ürün yelpazesi içinde yer alan ürünler için yapılan iş seyahati giderleri,*
- ◆ *Seyahat öncesi:*
  - *Sağlık kontrolünden geçme, pasaport ve aşı gibi açık olarak seyahatle ilgili olan tüm hizmetlerle ilgili tüketim,*
  - *Hediye olarak götürülmek ya da seyahatte tüketmek amacıyla alınan çok değerli olmayan mallar,*
  - *Yalnız turizm amaçlı tüm dayanıklı tüketim mallarının tüketimi.*
- ◆ *Seyahat Sonrası: Seyahatte çekilen fotoğrafların tab ettirilmesi gibi, açık olarak seyahatle ilgili olan tüm mal ve hizmetlerin tüketimi.*
- ◆ *Seyahat dışı: Yalnız turizm amaçlı tüm dayanıklı tüketim mallarının tüketimi.*

Yukarıdaki ziyaretçi harcamalarına kimi özel durumlarda gerçekleşen ya da özellik arz eden ziyaretçi harcamalarını da eklemek ya da çıkarmak gerekmektedir Bu harcamalar şu şekilde sıralanabilir (WTO, 2000; 76):

- ◆ *Kullanılmayan ve iade edilmeyen tüm biletler ile kullanılmayan rezervasyonların iptal maliyetleri ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilmelidir.*
- ◆ *Taşıtların ya da diğer dayanıklı tüketim mallarının finansal kiralama (leasing) yoluyla kiralanması tüketim harcaması olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bu malları ilk olarak kiralayan kurumun bu malları pazar değerinden edinmekte ve tüketim olarak kayıtlara geçmektedir.*

- ◆ *Seyahatte alınan dayanıklı tüketim mallarının seyahat sonrasında tekrar satılması. Bu konu aşağıda açıklanmaktadır.*
- ◆ *Pasaport ve diğer gerekli belgeler için yapılan harcamalar ziyaretçi harcaması sayılmakta ancak, vize harcamaları ise ziyaretçi harcamaları değil vergi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni ise vizeyi veren ülkenin ziyaretçiyi korumak için değil kendi vatandaşlarını istemeyen yabancılara karşı korumak istemesidir. Yani pasaporttan ziyaretçi kendisi, vizeden ise ziyaretçi değil vize veren devlet yarar sağlamayı beklemektedir.*
- ◆ *Seyahat ile ilgili olarak alınan her türlü sigorta poliçesi için ödenen net pirim değil ödenecek toplam prim ziyaretçi harcaması sayılmalıdır.*

UHS93 ziyaretçiler tarafından ya da onlar adına edinilen tüm mal ve hizmetleri ziyaretçilerin en son gerçek tüketimlerinin bir parçası olarak ziyaretçi harcamaları içinde kabul etmektedir. Herhangi bir mal ya da hizmet dışlanmamakla birlikte bu kabulün kimi istisnaları vardır. Bu istisnalar yani ziyaretçi harcaması olarak sayılmayacak harcamalar ise şunlardır (WTO, 2000, 77):

- ◆ *Ticari amaçla alınan mal ve hizmetlere yapılan harcamalar,*
- ◆ *Ziyaretçinin yaptığı ev, arazi vb. gibi sabit sermaye harcamaları,*
- ◆ *Sanat eserleri, mücevher vb. gibi değerli mallara yapılan harcamalar,*
- ◆ *Kredi kartı vb. gibi faiz ve paket tur vb. gibi taksit ödemeleri ziyaretçi harcaması sayılmazlar. Çünkü bu ödemeler daha önce edinilen mal ve hizmetler için yapılmaktadır.*
- ◆ *Vergiler: Mal ve hizmetin içinde yer alan vergiler ya da yurt dışında alınan mal ve hizmetler için yurt içinde ödenen vergiler hariç diğer vergiler ziyaretçi harcaması kapsamında yer almazlar.*
- ◆ *Transfer ödemeleri: hane halkına ya da hane halkına hizmet veren kar amacı olmayan kurumlara yönelik transfer harcamaları ziyaretçi harcaması olarak kabul edilmemektedir. Çünkü, bu transferler alınan hizmetlerin karşılığında yapılan ödemeler olarak kabul edilmemektedir. Bu harcamalara kısaca hayır kurumlarına ve bireylere yapılan hayır amaçlı bağışlar denebilir. Ancak, ziyaretçilerin üçüncü şahıslara hediye olarak aldığı mal ve hizmetler ziyaretçi tüketimi sayılırlar.*
- ◆ *Toprak gibi üretilmeyen sabit varlıklara yönelik harcamalar tüketim harcaması kapsamında yer almamaktadır.*
- ◆ *Finansal varlıklara yapılan harcamalar (araç, ikinci konut vb. için yapılan taksit ödemeleri; finansal pazarlara müdahale için yapılan harcamalar vb.) tüketim harcaması olarak kabul edilmemektedir.*

- ◆ *UHS93'ün üretim sınırları dışında kalan hizmetlerin tüketimi ziyaretçi harcamalarına dahil edilmemektedirler. Örneğin, hane halkı tarafından kendileri için üretilen hizmetler UHS93 tarafından üretim olarak kabul edilmemektedir.*

Yukarıda sayılan ve tüketim harcaması olarak kabul edilmeyen harcama kalemlerinin ziyaretçi harcamaları hesaplanırken hesaplamaya dahil edilmemesi, ancak, tüketim harcaması olarak kabul edilen harcamaların dahil edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda adı geçen dayanıklı tüketim malları kavramına da açıklık getirmek gerekmektedir. “Bir yıl ya da daha uzun bir süre içinde tekrar tekrar ya da sürekli kullanılan mal olarak tanımlanan” (OECD, 2000; 15) dayanıklı tüketim malları turizm amaçlı olarak kullanıldığında turizm dayanıklı tüketim malı olarak adlandırılmaktadır. UHY dayanıklı tüketim mallarını ikiye ayırmaktadır (Eurostat vd., 2001):

1. Valiz, kamp malzemesi, uyku tulumu vb. gibi yalnızca turizm amaçlı kullanılan dayanıklı tüketim malları. UHY yalnız turizm amaçlı dayanıklı tüketim mallarını seyahat esnasında, öncesinde ya da sonrasında alınmasına bakmaksızın ziyaretçi harcaması olarak kabul etmektedir.
2. Kamera, otomobil vb. gibi çok amaçlı dayanıklı tüketim malları. UHY, çok amaçlı dayanıklı tüketim malları seyahatte kullanılsa bile yalnızca seyahat boyunca alınanlar ziyaretçi harcaması olarak kabul etmektedir.

Ayrıca, UHY açısından seyahat sırasında alınan ve seyahat sonrasında satılan herhangi bir dayanıklı tüketim malı, malın alış ve satış fiyatı arasındaki fark ziyaretçi harcaması olarak kabul edilmektedir. Burada kişinin malı kullanım maliyeti ya da kullanım şekli, yani satın alma nedeni (ticari ve diğer) dikkate alınmamaktadır. Yine otomobil, yat vb. gibi pahalı ve seyahat sırasında satın alınan dayanıklı tüketim malları kimi ülkeler tarafından ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilmeyebilir. Ancak uluslararası karşılaştırmalar açısından söz konusu malların da UHY’ni uygulayan tüm ülkeler tarafından ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Eurostat, 2001).

UHY açısından ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilen, ziyaretçi tarafından seyahat sırasında alınan ve sonrasında satılan dayanıklı tüketim mallarının alış ve satış fiyatı arasındaki farkın nasıl belirleneceği belli değildir ve bu farkın belirlenmesi de hiç kolay görünmemektedir. Örneğin, Türkiye’ye turist olarak gelen bir Japon ziyaretçinin seyahati sırasında bir video kamera aldığını ve bu kamerayı seyahat sonrasında Japonya’da bir başkasına sattığını varsayalım. Bu kameranın bırakın kaçta satıldığını, satılıp satılmadığını bile Türkiye’nin belirlemesi olanaksız görünmektedir. Bu ziyaretçi ürünü Türkiye’den çıkmadan önce başkasına satsa bile alış satış arasındaki farkın, hatta satışın belirlenmesi bile yine olanaksız görünmektedir. Ancak, söz konusu Japon ziyaretçi kamerayı Türkiye’den çıkmadan önce satar ve çıkışta örneklem içinde anket doldurduğunda harcama olarak kameranın alış ve satış

fiyatı arasındaki fark olarak gösterirse bu farkın belirlenmesi mümkün olabilecektir.

Bu nedenle, ziyaret sırasında alınan ve ziyaret edilen bölge dışında satılan tüm dayanıklı tüketim malları tüketimini UHY ziyaretçi tüketimi olarak kabul etmelidir. Buna karşın, ziyaret edilen bölgede alınan ve geri satılan dayanıklı tüketim mallarının alış ve satış fiyatları arasındaki fark saptanabiliyorsa, yalnızca söz konusu farkın ziyaretçi harcaması sayılması gerekir. Ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümünün kayıt dışı olduğu Türkiye gibi ülkelerde bırakın alış satış arasındaki farkın belirlenmesi bir tarafa, alış ve satışı bile tam ve doğru olarak saptamak mümkün olmamaktadır.

Talep yaklaşımının temelini oluşturan ziyaretçi harcamaları şu kalemlerden oluşmaktadır (Eurostat vd., 2001; 23-24)

- ◆ Ziyaretçinin para ödeyerek yaptığı en son tüketim harcaması;
- ◆ Ziyaretçinin para dışı ödemelerle en son tüketim harcaması,
- ◆ Turizm için yapılan transferler harcamaları,
- ◆ İş amaçlı seyahat harcamaları.

Yukarıda kısaca değinilen iş amaçlı seyahat harcamaları ve nakit dışı sosyal transfer harcamalarının ne olduklarına bakmak gerekmektedir. Bu konu UHY açısından şu şekilde açıklanabilir (Eurostat vd., 2001);

İş amaçlı seyahat giderleri yalnızca özel sektör, devlet ve kar amacı olmayan kurumlar tarafından ara tüketim olarak kabul edilen harcamaları kapsamaktadır. Turizm amaçlı nakit dışı sosyal transferler, devlet ve kar amacı olmayan kurumlar tarafından sağlanan piyasa dışı bireysel hizmetlerin yine devlet ve kar amacı olmayan kurumlar arasındaki sosyal transferler nedeniyle ziyaretçiler tarafından kullanılmasıyla oluşmaktadır. Burada piyasa dışı bireysel hizmet tüketiminin ziyaretçi tüketimi içerisinde yer alıp alması konusunda hizmeti sağlayan ile ziyaretçi arasındaki ilişkiye bakılmalıdır. Eğer hizmetin sağlanması ile ziyaretçiler arasında açık bir bağ var ise bu hizmetler ziyaretçi tüketimine dahil edilmelidir. Örneğin, müze ve kaplıca hizmetlerinden yararlanan turistlerin bu hizmetler için ödedikleri ve nakit ziyaretçi harcamaları içinde yer alan harcamalar tüm maliyetleri karşılayamayabilir. Bir diğer anlatımla, verilen hizmetlerin neden olduğu maliyetler tümüyle ziyaretçilere yüklenemeyebilir. Bu durumda, eğer söz konusu hizmetler ziyaretçiler nedeniyle sunulmaktaysa ziyaretçilere yüklenemeyen maliyetler de (harcamalar) ziyaretçi harcamaları kapsamında yer almalıdır.

UHY yönteminin ziyaretçi tüketim anlayışının ulusal hesaplar için belirlenen uluslararası standartlara, yani UHS93'e uyumlu olması için çalışılmaktadır. Genel hatlarıyla bu uyumluluk sağlanabilmektedir. Çünkü, ziyaretçinin diğer bireylerden farkı; para kazanacak faaliyet dışında eğlenme, dinlenme vb. gibi amaçlarla olağan çevresi dışında olmasıdır. Dolayısıyla, ziyaretçi tüketiminin de olağan çevrenin dışında yapılması dışında diğer bireysel tüketimle aynıdır. Bu nedenle, bir ekonomik işlem yapıldığında bu

işlemin ziyaretçi harcaması sayılıp sayılmaması harcamayı yapanın ziyaretçi olup olmamasına bağlıdır denebilir.

UHY, genel olarak İşletmelerin ara tüketimine giden kısmı dışında turizm tüketimini yukarıda tanımlanan en son tüketim olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan turizm harcamalarını kısaca şu şekilde özetlemek olasıdır:

- ◆ Seyahat süresince tüm tüketim mal ve hizmetlerine yapılan harcamalar,
- ◆ Seyahat öncesi seyahatle ilgili olarak alınan tüm hizmetlere ve seyahatte kullanılmak üzere ya da hediye olarak alınan mallara yönelik harcamalar,
- ◆ Seyahat sonrasında seyahatle ilgili mal ve hizmetlere yönelik harcamalar.

UHY ile İlgili Özel Durumlar ve Sorunlar

Bu çalışma kapsamında UHY konusundaki temel yayınların (Eurostat vd. 2001; WTO, 2000; 1999; 1998; 1997;) talep yaklaşımı kısımları incelenmiş ve turizm harcamaları konusunda hanehalkı tarafından kendi üyelerine sağlanan hizmetler, turizmin kamu hizmetlerinden yararlanması, Turizmde gayri safi (brüt) sabit sermaye oluşumu ve tur operatörleri ile seyahat acentalarının ürettikleri hizmetlerin ölçümü şeklinde özel sorunların olduğu belirlenmiştir. Yöntemin bu sorunlara getirdiği çözüm önerilerinin ve bakış açısının anlaşılması amacıyla, bunlardan turizmin gayri safi sabit sermaye oluşumuna katkısı aşağıda kısaca ele alınmaktadır;

UHS93'ün (OECD, 2000; 22) "bir muhasebe dönemi boyunca bir üreticinin elde ettiği toplam sabit varlıkların değerinden aynı dönemde elden çıkardığı sabit varlıkların değeri düşülür. Çıkan değere kurumsal birimlerin üretim faaliyetleri sonucunda üretilmemiş (toprak ve yeraltı kaynakları gibi) varlıkların değerlerinde meydana gelen artışlar eklenerek elde edilen toplam değer" olarak tanımladığı "brüt sabit sermaye" nin oluşumuna turizmin katkısının belirlenmesi önemli bir sorundur. Bir diğer anlatımla, sermaye birikimine yönelik harcamaların ne kadarının turizm harcaması olduğunun belirlenmesi oldukça zordur. Çünkü, bir taraftan turizm amaçlı yapılmayan bir çok alt ve üst yapıdan ziyaretçiler yararlanırken, diğer taraftan turizm amaçlı yapılan alt ve üst yapıdan bölge halkı da yararlanmaktadır. Hatta olimpiyat köyü gibi başlangıçta turizm amacıyla yapılan kimi yatırımlar, daha sonra, tamamıyla bölge halkının yararlandığı yatırımlar durumuna gelmektedir. Bunun tam tersi de sözkonusu olabilmektedir. Örneğin, askeri amaçla inşa edilen bir hava alanı turizm amaçlı sivil uçuşlara da açılabilir.

Turizmin brüt sabit sermayenin oluşumu ile de ilişkisi söz konusudur, yani turizm ülkedeki brüt sabit sermayeye de katkıda bulunmaktadır. Bu ilişkiler sonucu oluşan turizm brüt sabit sermayesinin belirlenmesi konusunda değişik yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlar şunlardır (Eurostat vd., 2001; 34):

- ◆ *Birinci yaklaşım:* Bu yaklaşıma göre, turizm ile ilgili endüstrilerin ülkedeki toplam brüt sabit sermaye oluşumuna olan katkısına

bakılabilir. Bunlar, turizm olmadığı zaman ya hiç olmayacak olan ya da kullanımı ve değeri önemli ölçüde düşecek olan otel, restoran vb. gibi sabit varlıklardır.

- ◆ *İkinci yaklaşım:* Bu yaklaşımda, ziyaretçilere yönelik hizmetlerin sunulması ile doğrudan ilgili turizme özgü sermaye malları (otel çamaşırhane ekipmanı, otel bilgisayar sistemleri vb. gibi) turizm brüt sabit sermayesi olarak düşünülebilir. Bu mallar devlet, turizm sektörü ya da başkaları tarafından üretilebilir. Ayrıca söz konusu sermaye kamu tarafından yapılan turizme özgü alt-yapı harcamalarını da kapsar.
- ◆ *Üçüncü yaklaşım :* Bu yaklaşıma göre de, ziyaretçilere mal ve hizmet sunmak için gerekli olan toplam brüt sabit sermayenin belli bir oranının turizm brüt sabit sermayesi olarak düşünülebilir.

UHY (WTO, 2000) belirtilen yaklaşımlardan ilk iki yaklaşım, ortaya konan sabit sermaye oluşumunun ölçümünün, üçüncü yaklaşımın ölçümünden daha kolay olduğunu belirtir. Bu nedenle, yöntem tarafından çifte hesaplama düşmeden turizm ile ilgili endüstriler tarafından yapılan yatırım harcamalarını ve üretilen turizm amaçlı varlıkları turizm brüt sabit sermayesi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü yaklaşımın ölçümü oldukça zor olarak kabul edilmekte ve bu nedenle de turizm brüt sabit sermaye rakamlarının uluslararası karşılaştırmalarda kullanılmaması önerilmektedir.

Buna göre, brüt sabit sermaye oluşumundan net sabit sermaye oluşumuna ulaşmak için “brüt sabit sermaye değerinden aşınma, eskime ve yıpranma gibi kullanımlar düşülmektedir” (OECD, 2000; 32).

Sonuç olarak, turizm sektörü için önemli bir unsur olan bir ülkedeki brüt ya da net sabit sermaye birikimine turizmin katkısının tam olarak belirlenebilmesi konusunda UHY net bir yöntem önermemektedir. Bu nedenle de, yaklaşım şu aşamada çok doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir. Çünkü, ziyaretçiler tarafından da kullanılan alt yapı yatırımlarının ne kadarının turizm nedeniyle yapıldığının ya da bu alt yapıdan turizm sektörünün ne kadar yararlandığının net olarak belirlenmesi neredeyse olanaksızdır. Ayrıca, her ülkenin gelişmişlik düzeyi farklı olduğu için varolan alt-yapılar da önemli farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, bir ülkede turizm amaçlı yapılan bir alt-yapı, diğer bir ülkede halkın daha iyi yaşaması ya da kültürel mirasın korunması amacıyla yapılmış olabilir. Örneğin; otoyollar, müzeler vb. gibi alt ve üst yapı yatırımları gibi. Ülkeler arasındaki bu farklılıklar ülkeler arasında turizm endüstrisiyle ilgili yapılacak olan karşılaştırmaların da sağlıklı ve doğru sonuçlar vermemesine neden olabilir.

Bir ülkede turizmin katkılarını net olarak görebilmek açısından ise, turizmin ülkedeki brüt sabit sermaye birikimine katkısının ne olduğunun en azından kabaca belirlenmesi gerekmektedir. Bu ölçümün yapılabilmesi için öncelikle, turizm endüstrilerinde meydana gelecek brüt sermayenin net olarak belirlenmesi (ülke genelindeki oteller, seyahat acentaları, lokantalar vb. gibi

endüstrilerinin envanterinin çıkartılması) gerekmektedir. Daha sonra da, bu brüt sermayedeki yıllık artışlar belirlenmeli, belirlenen bu miktara turizm amaçlı sabit varlıkların yıllık üretimleri eklenmeli ve elde edilen rakama da söz konusu yılda büyük oranda turizm nedeniyle yapılan alt yapı yatırımları eklenmelidir. Son olarak turizm nedeniyle oluşan değer artışları da bu rakama eklenerek, turizmin ülkedeki brüt sermaye oluşumuna katkısının yaklaşık olarak elde edilmesi mümkün olur.

UHY Yönteminin Değerlendirilmesi ve Sonuç

Turizmin ekonomik etkilerini ölçmede kullanılan bütün yöntemlerinin temel amaçlarından birisi; turizm sektörünün ekonomiye gelir, istihdam vb. açısından net katkısının ne kadar olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle turizm sektörünün sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Turizmin sınırlarını net olarak ortaya koymayan yöntemlerin elde ettiği sonuçlar da net olmamaktadır. UHY bu açıdan ele alındığında aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılabilir:

- ◆ UHY, turizm konusundaki kavram ve tanımları yeniden ele alarak, bu kavram ve tanımları dünya genelinde standartlaştırmayı amaçlamaktadır.
- ◆ UHY, turizmi arz ve talep açısından ele alarak, turizmin yarattığı ekonomik etkileri ortaya koymaya çalışan bir yöntemdir. Bir başka deyişle, yöntem turizmin yarattığı ekonomik etkileri, turizmi hem üretim hem de tüketim boyutuyla ele alarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Ölçüm sonucu, bu iki boyut arasındaki fark uyumlu duruma getirilmektedir. Böylece yöntem, arz ve talep yaklaşımıyla eldeki verilerin sağlamlasını ya da doğrulamasını yapmaktadır.
- ◆ Yöntem, tanım ve kavramların dışında hangi harcamaların ve üretim türlerinin turizm harcaması ve üretimi içine girdiğine ilişkin de standartlar oluşturmaktadır.
- ◆ Yöntem, ekonomik olarak değerinin ölçülmesi çok zor olan ikinci konutlar, tur operatörleri, seyahat acentaları vb. gibi turizme özgü sorunlara da açıklık getirmeye çalışmaktadır.
- ◆ Yöntem, turizme ait ekonomik verilerin ulusal hesaplar içinde gösterilmesi için geliştirilen, ulusal hesaplarla uyumlu olan ve turizmin yarattığı tüm ekonomik etkileri ölçmeye çalışan bütünleşmiş bir yöntemdir.

HY'ni inceleyen birçok araştırmacı da yönteme olumlu bakmaktadırlar. Bunlardan birkaçının düşüncesi şu şekildedir;

Adam Sacks (2002) bu konuda şöyle demektedir:

- ◆ Turizm geleneksel bir endüstri olmadığı için turizmin etkileri geleneksel ölçme yöntemleriyle değerlendirilemez.
- ◆ Geleneksel endüstri kavramı arz yönlü bir kavramdır ve bu kavram da bir endüstride ne üretildiği konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

◆ Turizm endüstrisi kavramı geleneksel endüstrilerden farklı olarak talep yönlü bir endüstri kavramıdır ve burada yoğunlaşma ürünü kimin aldığı (günübirlikçi ya da turist) üzerinedir. Ayrıca, turizm talebi bir çok endüstriyi etkilemektedir.

◆ Bu nedenlerle turizm uydu hesaplama yöntemi kullanılmalıdır. Yine bu konuda DİE'nin yayınladığı (2002) "Uydu Hesapları Turizm: 1996-1998" adlı kitapçıkta şöyle denmektedir: "1993 Ulusal Hesaplar Sistemi'nde ekonomik ve sosyal yönden ilgi odağı olan alanların (turizm, çevre, araştırma-geliştirme) daha ayrıntılı belirlenebilmesi için yapılan hesaplamaların tümü uydu hesap sistemi içinde ele alınmaktadır."

Rütter ve Berwert (1999), turizmin klasik bir sektör olmadığını, aksine bir çok sektörü ilgilendiren ekonomik faaliyetler olduğunu ve bu nedenle ulusal hesaplarda tek bir sektör olarak yer almadığını belirttikten sonra; turizm uydu hesaplama yönteminin derinlemesine analizleri olanaklı kılacağını ve turizmle az ya da çok bağlantılı olan ekonomik faaliyetlerin bir listesinin yapılmasını sağlayacağını söylemektedir.

Smith ve Wilton (1997) turizm uydu hesaplama yönteminin ulusal hesapların girdi-çıkı çerçevesinin bir uzantısı ya da uydusu olarak geliştirilen bir yöntem olarak kabul etmekte ve amaçlarını şu şekilde dile getirmektedirler;

- ◆ Bir ülkenin turizm faaliyetlerinin yapısını belirlemek ve bu faaliyetleri tanımlamak,
- ◆ Turizmin bir ülkedeki boyutlarını ve yarattığı ekonomik etkilerini ölçmek,
- ◆ Turizm faaliyetleri ile ilgili istatistiksel verileri toplamak ve bu verileri birbiriyle ilişkilendirmek.

DİE'ye göre (2002) uydu hesaplama yöntemi turizm konusunda yardımcı bilgiler sağlayan bir yöntemdir. Nitekim DİE, "Turizmin ulusal hesaplar içindeki gerçek yerinin belirlenmesine yardımcı olacak "Turizm Uydu Hesap Sistemi", turizme ilişkin bilgilerin arz ve talep açısından uyumlaştırılarak ulusal hesaplar sistemi içine yerleştirilmesi amacındaki yardımcı bilgiler niteliğindedir. Bu hesaplarla, turizm faaliyetleri hakkında organize bilgilerin elde edilmesi ve ekonomideki diğer endüstrilerle ilişkisinin karşılaştırılabilmesi amaçlanmıştır" demektedir.

Semati (1999, 106) yöntem konusunda; "... Bu sistemin ilk bakışta hayli karmaşık ve anlaşılması güç bir sistem olduğunu sistemin yaratıcıları da kabul etmektedir. Buna rağmen oluşturulan sistemin güvenilirliği ve endüstrilerin ekonomiye olan etkisine yaklaşımının çok mantıklı ve doğru bir yaklaşım olduğu konusunda da uzmanlar görüş birliği içindedirler" demektedir

Yöntemin yukarıda verilen olumlu özelliklerinin yanı sıra, bazı olumsuz özellikleri de vardır. Bu olumsuz özellikler aşağıdaki gibidir;

- ◆ Yöntemin turizmle ilgili kimi kavramlara getirdiği açıklamalar ve tanımlamalar ya yeterince açık değil ya da açık olmasına karşın uygulamada bu açıklamalardan yola çıkarak ölçüm yapma olasılığı yok gibidir. Örneğin, hangi öğrencinin ziyaretçi sayılıp sayılmadığı konusu

açık değildir. Ayrıca, iş seyahatine çıkan kişilerden kimin ziyaretçi sayılıp sayılmayacağı konusundaki önerilerinin uygulama şansı yok gibi görünmektedir. Bir başka yaklaşımla; yöntemin ziyaretçi tanımlaması konusundaki eksiklikleri, yöntemi uygulayacak ülkelere belirli bir esneklik kazandırıyor gibi görünmektedir. DİE'nin diplomat ve askeri personeli yabancı ziyaretçi kapsamı dışında tutması ve iş seyahati için ülkeye gelen herkesi ziyaretçi olarak kabul etmesi bu esneklik görüntüsüne örnek olarak verilebilir. Fakat, özellikle kimin ziyaretçi olup-olmadığı gibi temel konularda ülkelere esneklik sağlanması standartlaşmayı baştan engelleyecektir. Bu nedenle bu gibi temel konulardaki eksikliklerin ülkeler açısından esneklik olarak kabul edilmesi pek olası görünmemektedir. Ancak, yöntemin ziyaretçileri amaçlarına göre sınıflandırma işini de ülkelere bırakması gibi konular yöntemin önemli bir esnekliği olarak kabul edilebilir.

- ◆ Yöntem, turizmin yarattığı tüm ekonomik etkileri net olarak ölçmeye çalıştığı için ayrıntılar üzerinde de önemle durmaktadır. UHY açısından ziyaretçi tüketimi olarak kabul edilen ziyaretçi tarafından seyahat sırasında alınan ve sonrasında satılan dayanıklı tüketim mallarının alış ve satış fiyatı arasında farkın belirlenmesi bu ayrıntılara örnek olarak verilebilir. Bu nedenle oldukça karmaşık bir yöntem olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu yöntemin uygulanabilmesi için oldukça ayrıntılı verilere gereksinim vardır. Bu verileri elde etmek ise, başlangıç aşamasında hem oldukça uzun bir süreç gerektirmekte hem de maliyeti yüksek olmaktadır.
- ◆ Yöntem turizmin üretim boyutunu oluşturan arz tablolarının nasıl hesaplanacağı konusunda yeterince açık değildir.

Yukarıdaki saptamalardan sonra, UHY'nin kimin ziyaretçi sayılıp sayılmaması konusunda henüz eksikleri olan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Bu saptamalardan yola çıkarak turizm istatistiklerinin doğru olarak tutulmasının çok zor olduğu ve bu nedenle de hiç bir yöntemin turizmin ekonomik etkilerini tam ve net olarak saptayamadığı söylenebilir. Ayrıca, belirtilen eksikliklere karşın yöntem, gerek turizmin yarattığı tüm ekonomik etkileri ölçmeye çalışması, gerekse yeni olması ve eksikliklerinin giderilebilmesi için uzmanlarca sürekli olarak üzerinde çalışılıyor olması nedeniyle, bugüne kadar kullanılan yöntemler arasında en bütüncül ve en tutarlı yöntem olarak görünmektedir.

UHY turizmin bir ülke ekonomisine yaptığı katkıyı diğer yöntemlere kıyasla daha ayrıntılı ve daha doğru bir şekilde ortaya koyması ve gerek sektörler arası gerekse uluslararası kıyaslamalara olanak vermesi nedeniyle teşvik edilmektedir denilebilir.

Sonuç olarak UHY, dünyada turizmin ekonomik etkilerinin ölçümü konusunda standart bir ölçüm yönteminin olmaması nedeniyle çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen ve turizmin bir ülke ya da bölgeye

yönelik ekonomik etkilerini daha doğru ölçülmeyi amaçlayan ve kullanımı
giderek yaygınlaşan bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

Carson, C.S., ve Grimm, B.T. (1991). Satellite Account in Modernized and Extended System of Economic Account, *Business Economics*, 26(1), p:59.

Edmunds, M. (1999). Occasional Studies: Tourism Satellite Accounts, *EIU Travel & Tourism Analyst*, No: 3, pp: 83-109.

Eurostat, IMF, OECD, UN, and WB, (1993). *System of National Account 1993 (SNA93)*, Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington, D.C. çev. DİE, (2002). 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi, DİE Matbaası, Ankara.

Eurostat, OECD, WTO and UN, (2001). *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, Luxembourg, Madrid, New York, Paris.

Frechtling, D.C., (1999). The Tourism Satellite Account: Foundations, Progress and Issues, *Tourism Management*, 20, pp:163-170.

Jakson, D. (2000). *The New National Accounts: An Introduction to the System of National Accounts 1993 and the European System of Accounts 1995*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.

Meis, S. ve Lapierre, J. (1995). Occasional Studies: Measuring Tourism's Economic Importance- Canadian Case Study, *EIU Travel & Tourism Analyst*, No: 2, pp: 79-91.

OECD, (2000). System of National Accounts, 1993 (Glossary). OECD, Paris.

Rütter, H. ve Berwert, A., (1999). A Regional Approach for Tourism Satellite Accounts and Links to the National Account, *Tourism Economics*, Vol: 5, No: 4, pp: 353-381.

Semati, Arzu. (1999). *Yeni Ulusal Hesaplar Sistemi İçindeki Uydu Analizlerinin İncelenmesi ve Bu Analizler İçin Yapılması Gereken Araştırmalar*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Smit, S.L.J. ve Wilton, D. (1997). TSAs and the WTTC / WEFA Methodology: Different Satellites or Different Planets?, *Tourism Economics*, 3 (3), pp: 249-263.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2002). *Uydu Hesapları Turizm: 1996-1998*, DİE Matbaası: Ankara.

World Tourism Organization, (1994). *Seminar on Tourism Statistics in The Countries of Central and Eastern Europe*, WTO: Madrid.

World Tourism Organization, (1995). *Collection of Tourism Expenditure Statistics*, WTO: Madrid.

World Tourism Organization, (1997). *Tourism Satellite Account (TSA) 3rd draft*, WTO: Madrid.

World Tourism Organization, (1998). *Tourism Satellite Account (TSA) The Conceptual framework 4th draft*, WTO: Madrid.

World Tourism Organization, (1999). *Tourism Satellite Account (TSA) The Conceptual framework*, WTO: Madrid.

World Tourism Organization, (2000a). *General Guidelines for Developing the Tourism Satellite Account (TSA) Measuring Total Tourism Demand*, WTO: Madrid.

INTERNET

(31-01-2002). <http://www.msu.edu/course/prr/840/econimpact/methods.htm>

Libreros, M.P, (07-03-2002). What SNA brings to TSA and vice versa; how collaboration is necessary for both,
<http://www.canadatourism.com/tsa/english/files/342/622/librosE%2Epdf>

Sacks, A. (15-03-2002). Tourism Satellite Account Getting Started: Blueprint for first steps of TSA development,
<http://www.canadatourism.com/tsa/english/files/962/1722/AsacksEn%pdf>

Tourism (14-06-2001) <http://www.hhp.ufl.edu/rpt/faculty/thapa/tournds.htm>